

ライデン大学教授ホフマンの日本語観について

—ライデン大学・ユトレヒト大学図書館における調査結果から—

九州大学大学院地球社会統合科学府・九州産業大学 非常勤講師

青木志穂子

1. 目的と意義

本研究は、日蘭交流を通して生み出された様々な日本語研究の集大成『日本語文典』*Japansche Spraakleer* (ライデン、1867) を著したライデン大学教授ホフマン (Johann Joseph Hoffmann, 1805-1878) を研究対象とし、その研究環境、研究の取組方法、数少ない日本人との交流に関する資料をもとに、ホフマンの日本語観を究明することを目的とする。

ヨーロッパにおける日本語研究においてホフマンの生きた時代はどのように位置づけられるか、日本語との出会い、『日本語文典』出版までの過程、ホフマンの日本語研究が近代ヨーロッパに及ぼした影響、これらを解明することは日本語研究史の分野において必須である。

2. 研究方法

- ▶ ホフマンの死後、ライデン大学図書館に寄贈された蔵書の精査
- ▶ ユトレヒト大学図書館に未整理のまま保管されている資料の精査 (ホフマン直筆のメモ書きや幕末オランダ留学生及び明治政府の使節団との交流の際の筆談など)

3. 時代背景

オランダはベルギー (南部ネーデルランド) の独立 (1830年) によって税収が激減、深刻な財政危機に陥り、オランダ領東インドからの収入で辛うじて財政破綻を免れているという状態。

日本国内では、1867年、大政奉還、王政復古の号令→江戸幕府滅亡

1868年：明治政府発足→近代日本の出発点となる政治的社会的な大改革。

4. ホフマンの生涯と業績

生涯：1805年ドイツのヴェルツブルグ (Würzburg) で誕生。地元の大学を卒業後オペラ歌手となって巡業中、シーボルト事件 (1828) のために日本を追放され帰国途中のシーボルトと知り合ったのがきっかけとなり日本語研究を始めた。1846年オランダ植民

省所属翻訳官、1855年ライデン大学日本語講座の初代正教授に任命された。1878年ハーグ（Hague）で死去。結局、日本に来ることはなかった。

業績：1857年『日本語文典稿本』（*Proeve eener Japansche spraakkunst*）を刊行（オランダ商館長クルチウス（J. H. Donker Curtius, 1813-1879）との共著であるが、実質的にはホフマンの単著に近い）。

文字について書かれた『ひらがな日本の草書』（*Firagana or Japanese running handwriting*, Leiden, 1857年初版、1861年再版）と『漢字活字のカタログ』（1860）、話し言葉について書かれた『蘭英和商用対話集』（1861）。

『日本語文典』1867年から1877年までの間にオランダ語、英語、ドイツ語版出版。1878年『日本語文典』第一補遺として『日本研究』（*Japanische Studien*, 1878）。

図1 Johann Joseph Hoffmann

ライデン大学所蔵ホフマンの肖像画 2017年4月27日公開、ライデン大学名誉教授 W.J.ポート撮影

5. 調査結果と考察

ライデン大学図書館には、ホフマンが日本語研究に用いた日本書籍が保存されている。著者は、奥田（2013：pp.119-143）に記載されたホフマン旧蔵書目録試案に沿って全書籍を確認した。それらの書籍のページ余白部分にホフマン自身の筆跡と見られる書き込みが多数ある。

一例として谷川士清著『和訓栞前編』改装9冊のうちの第1冊、見返し部分と「あ」の部の一部を撮影したものをレジユメの最後に添付する。見返しには“Dr. J. Hoffmann at Leyden with compliments of Guido F. Verbeek Nagasaki. 1Nov. 1861. By the kindness of L.de Vogel. Esq.”とインク書きがある。ホフマンは贈呈を受けた本にはその旨を記載している。

『和訓栞』は古今の和語の意味や成立ちを論じた辞書で、ホフマンが日本語研究の最大の拠り所とした辞書であるとされているだけあって本の上部余白に学習の跡が見受けられる。他の蔵書についても同様の書き込みが多数あり、ホフマンの言語学習には書込みの方法が採られていたことがわかる。

『和訓栞』の前編は、1860年前後に長崎のオランダ領事館に勤務したフォーヘル (Lois Cornelis Jan Albert de Vogel) がオランダ系アメリカ人宣教師のフルベッキ (Guido Fridolin Verbeck, 1830-1898) から預かり 1861年にホフマンに届けられた。中編は、1860年代後半から 1870年前後に、やはり来日したオランダ人によって届けられたものと思われるが、複数の可能性があり、特定できていない (奥田 (2012))。

また、ライデン大学では、オランダ王立図書館や Google と連携して所蔵資料のデジタル化作業を実施してきており、筆者が調査した『日本語文典稿本』 (Proeve eener Japansche spraakkunst) 3種類のうち、特に付箋や書き込みの多いものはデジタル公開されている。デジタル公開されていないもので、ホフマンが加筆修正を多く加えている本については全ページ写真撮影したので、必要であればお見せする。

ユトレヒト大学では、明治政府の使節団員の名刺の裏の筆談やメニュー表など大小様々な紙片が未整理のまま箱に保管されていた。

その中から今回の発表では次に掲載するメモを分析する。

In een uitvoerige beoordeeling van de Jap.
 Grammatica van Rodri'quez en Collado
 zal ik niet treden. Wie het Jap. zoo nauwkeu-
 rig is dat hij een boek inde taal leest en een
 gesprek daarin voert, zal het Jap.
 niet beter van hem verstaan als de
 die men geen Jap. heeft geleerd van Rodri'z en
 Coll.

Rodri'z. In een oorspronk. kerkboek van
 zijn tijd, van zijn afdrukking juist zijn.
 Jap. woordenboek die Jap. geleerd hadden
 hebben hem in verstandel. voor de papas
 naar het model der Jap. taal berekend
 en aan de Jap. de bevestiging van een
 Jap. ge. geleerd. Zoo was het mogelijk
 dat men met eenigen oorspronk. oorspronk. van
 taal in hem geleerd. oorspronk. die ze
 allen niet heeft verstaan. oorspronk. oorspronk.
 wagen het die taal. oorspronk. dat ze niet kunnen
 lezen, oorspronk. geleerd zijn.

Wanneer ik de oorspronk. van een oorspronk. op
 de of Coll. oorspronk. heb, zoo is dit geschied om
 den oorspronk. van taal, een oorspronk. tegeven kan
 hij de oorspronk. van taal in taal, oorspronk.
 verstaan moet. } die kunne ge. geleerd

Voor mij moet een oorspronk. niet zwaar zwaar
 aan en op de oorspronk.

Wij moeten het Japantse niet met onze maat, wij moeten ons best doen om het te
 af te deelen, dan eerst zullen wij goed kunnen oorspronk., deze natuur begrijpen

Rodri'z. moet worden en methode van taal
 mag bij de eischen v. den begunneren tijd
 achter staan.

Rodri'z. Methode mag bij de eischen van den
 begunneren tijd achter staan.

Aan Jōshū raakt de Krijdende de bekende
 methode oorspronk., de leer der oorspronk. in
 de verscheidenheid der planten taal.

Nijne methode, oorspronk. van het bekend-
 het het oorspronk., van waargenomen taal het
 begrijpen. geen inderling van taal of, volgens
 een oorspronk. van oorspronk. beginsel, maar
 natuurlijke oorspronk. oorspronk. op waargenomen
 en oorspronk. oorspronk.

Dezen weg moet
 het op is oorspronk.
 al oorspronk. het taal 17
 in pl. 1-16 + oorspronk.

図 2 ヌトレヒト大学図書館所蔵のホフマンによる

In onze uitvoerige beoordeeling van de Jap.
Grammatica van Prodriguez en Collado
zal ik niet treden. Wie het Jap. 200 mag
is, dat hij een boek in dit taal leest en een
gesprek daarin verstaat. Hij zal begrijpen
wat beiden van hun standpunt uit bedoelen.
Wie nog geen Jap. kent, zal het van Prodr. en
Coll. ~~in het eerste deel~~ en zal het in het eerste deel

Prodr. gr. kan onmogelijk het resultaat van
zijn studie, van zijn onderzoek gewaard zijn.
Jap. ~~Handboek~~ die Portug. geleerd hadden
selven kunne mededeelen van de patres
naar het model der Portug. taal bekeken
en aan de de Constatieffers moet een
Jap. gr. geleerd. Zoo was het mogelijk
aan de met bekenen onbegrip in de Jap. taal
leest in hun geheugen in de Jap. taal die ze
ellen in de Jap. taal. ~~de Jap. taal~~ die ze
mogens het dialect. schrijft dat ze niet kunnen
leeren, verleid gebleven zijn.

Wanneer ik de methode van Prodr. en Coll. op
de Jap. taal zal beoordeelen, zal ik het in het eerste deel
leeren, verleid gebleven zijn.

Wanneer ik de methode van Prodr. en Coll. op
de Jap. taal zal beoordeelen, zal ik het in het eerste deel
leeren, verleid gebleven zijn. ~~de Jap. taal~~ die ze
mogens het dialect. schrijft dat ze niet kunnen
leeren, verleid gebleven zijn.

Voor mij mag het Jap. niet meer een
aan en op te verstaan.

Wij moeten het Japantsch niet met onze ma-
afredalen. Dan eerst zullen wij goed kunnen over-
meten

Prodr. moet vorm en methode aangaan
mag bij de eischen v. den tegenwoordigen tijd
aankom staan.

Prodr. Methodo mag bij de eischen van den
tegenwoordigen tijd aankom staan.

Han Göthe dankt de Koninklijke de bekeerde

angst, maar hij moet ons best doen om tot haan
... te komen, later resten begrijpen

Prodr. Methodo mag bij de eischen van den
begonnen tijd achterstaan.

Jan Götke dunkt de Kennidkunde de bekende
met de kennis van de leer der eenheid in
de verscheidenheit der plaatsen deelen.

Myne methode, opklaring van het bekend-
tot het onbekend, van waargenomen feiten tot
begrippen, geen indeeling van boven af, volgens
een meer of aangenaam beginsel, maar
natuurlijke groeplijning, gegruend op waarneming
en vergelyking

D. Hofmann

Dezen weg moet
het op het andere
al veruit. het met 17
in pl. v. 16 + beboon

図3 ユトレヒト大学図書館所蔵のホフマンによるメモ(部分)

ホフマンの筆跡でオランダ語で書かれた上記のメモをテキスト化すると次のようになる。下線、文字の上の線は、ホフマン自身によって書かれた。一番下の紙片のみ鉛筆書き、それ以外はペン書き。(ホフマン手書きのオランダ語について、ホフマン研究者 Steven Hagers 氏の解説に感謝する。)

In eene uitvoerige beoordeeling van de Jap. grammatikas van Rodriguez en Collado zal ik niet treden. Wie het Jap. zoo magtig is, dat hij een boek in die taal leest en een gesprek daarin voert [解読不可能], zal *kunnen* begrijpen wat beiden van hun standpunt uit bedoelen. Wie nog geen Jap kent, ~~zal heeft~~ het van Rodr.[iguez] en Coll.[ado] *niet geleerd nimmer leeren* en zal het nimmer leeren. Rodr.[iguez] gr. kan onmogelijk het 1 Resultaat 2 van zijne studie, van zijne ondervind geweest zijn. Jap. [解読不可能] *Christenen* die Portug. geleerd hadden hebben hunne moedertaal voor de patres naar het model der portug. taal beschreven en aan deze de bouwstoffen voor eene Jap. gr. geleverd – Zoo was hen mogelijk met bovenmenselijke inspanning [解読不可能] [解読不可能] in hun geheugen *eene taal* inteprenten die ze alleen uiterlijk ‘vatten’, onmogelijk *ze* aan de Jap. litteratuur wegens het dialect. schrift, dat ze niet konden leeren, vreemd gebleven zijn.

Wanneer ik desnietteenstaande hier en daar op R. of Coll.[ado] verwezen heb, zoo is dit geschied om

den beoef. der J. taal † een wenk te geven hoe hij de aangewezen plaatsen in beide schrijvers verstaan moet.

† die hunne gr. bezit

Voor mij weegt hun gezag niet zwaar genoeg om er op te vertrouwen

Wij moeten het Japansch niet *meten* met onze maat, wij moeten ons best doen om tot haar aftedalen. Dan eerst zullen wij goed kunnen oordeelen, hare natuur begrijpen

Rodr.[iguez] wat vorm en methode aangaat mag bij de eischen v. den tegenwoordigen tijd achter staan.

Rodr.[iguez] Methode mag bij de eischen van den tegenwoordigen tijd achterstaan.

Aan Göthe [= Goethe] dankt de Kruidkunde de bekende metamorphosen-leer, de leer der eenheid in de verscheidenheid der plantendeelen.

Mijne methode “, opklimming van het bekende tot het onbekende, van waargenomen feiten tot begripen, geen indeeling van boven af, volgens een vooraf aangenomen beginsel, maar natuurlijke groepeerling, gegrond op waarneming en vergelijking [解読不可能]

Dezen weg moet het op. het andere is [解読不可能] al [解読不可能] (vergeefs?) het [解読不可能] 17 in pl. v. 16 + beloom

ホフマン作成の上記のメモは、各々違うときに書かれた7枚の小さな紙を糊付けすることによって一つの手稿として成立している。

このメモの最初の部分には日本語研究の先達者であるロドリゲス及びコリヤードが著した文法書について次のように書かれている。

これらは低階級の情報提供者、すなわちあまり重要とは言えない方言を話し、書き言葉についてなんの知識も持っていない人々に基づいています。(筆者訳)

この記述から、ホフマンはキリスト教布教を目的とする日本語習得のための研究を評価していないことがわかる。当時の日本社会において下層階級に属する方言使用者は書き言葉についての知識がなく、汎用性のある日本語の例文には使えないと考えたのであろう。

最後の部分では、日本語研究についての展望を次のように述べている。

我々は、我々の基準で日本人を評価してはならない。我々は、彼らの基準に合わせるよう最善を尽くさなければならない。そうしたときだけ、我々は日本人をよく判断し、その性質を理解するだろう。(筆者訳)

ホフマンは、日本語文法構築のために西洋文法をそのままあてはめるのではなく、日本語の母語話者の基準に合わせる必要があることを早い段階で自覚していたことが確認できる。

さらに次のように続けている。

ゲーテは、変容(植物の一部分の多様性の中の一致の理論)について、植物学に有名な説を打ち立てた。私の方法、それは、既知のものから未知のものへ、認められた事実から初期に採用された概念(上からの分類ではなく、認識と比較

に基づく自然なグループ化以外の概念)へ這い上がっていくためには、この方法でやっていくべきだ。(筆者訳)

「植物変容論」は、自然現象の観察に重きを置いて原理・法則を追究し「形態学」(Morphologie)を創始したゲーテ(Johann Wolfgang Goethe, 1746-1832)が、1790年に刊行した*Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*と題する本の中で、展開した理論である。

その考え方は次のとおりである。ゲーテはすべての植物パーツ(子葉、芽鱗、脱落性の葉、萼片、花びら、おしべと雌ずい)は、形は違えども、自然の指図(プラン)に従い様々に変化した形態を採るが、すべて葉(blatt)と呼ぶ基本組織に還元される。ここでゲーテが使用するblattという言葉は中立の語として機能している。各部分は、特定の部分が発達した場所に従い、その形と機能が決まっていく。この「一致における多様性」は特定の植物の中だけでなく異なる植物間でも見られるとされる。

ホフマンの生きた時代において特筆すべきは、1859年にダーウィン(Charles Darwin, 1809-1882)によって『種の起源』(*On the Origin of Species*)が出版されたことである。自然淘汰の進化論は、生物学者のみならず、社会全体にも大きな影響を与えた。その延長上にあるゲーテの植物変容論もホフマンの言語観に影響を与えたことがわかる。

参考文献

奥田倫子「世界図書館紀行 ライデン大学図書館特別コレクション室」『国立国会図書館月報』第618号、東京：国立国会図書館、2012年

奥田倫子「日本語学者ヨハン・ヨーゼフ・ホフマン旧蔵日本書籍目録(試案)」『書物・出版と社会変容』第14号、東京：「書物・出版と社会変容」研究会、2013年

ゲーテ 木村直司訳『ゲーテ形態学論集・植物篇』東京：筑摩書房、2009年

関正昭・平高史也編『日本語教育史』東京：アルク、1997年

古田啓「ヨハン・ヨーゼフ・ホフマン--生涯と業績」『お茶の水女子大学人文科学紀要57号』東京：お茶ノ水女子大学、2004年、pp.137-147

ボート W. J. 「ライデンにおける東アジア研究の由来と発展、1830-1945」『東アジア文化交渉研究別冊』4号、大阪：関西大学、2009年

ホフマン 三澤光博訳『ホフマン日本語文典』東京：明治書院、1968年

Curtius, D., *Proeve Eener Japansche Spraakkunst - Toegelicht, verbeterd en met uitgebreide bijvoegselen vermeerderd door J. Hoffmann, A.W. Sythoff: Leyden, 1857*

Hoffmann, J. J., *Japansche Spraakleer, Uitgegeven op Last van Zijne Excellentie den Minister van Kolonien, Leiden: Brill en Sijthoff, 1867*

資料

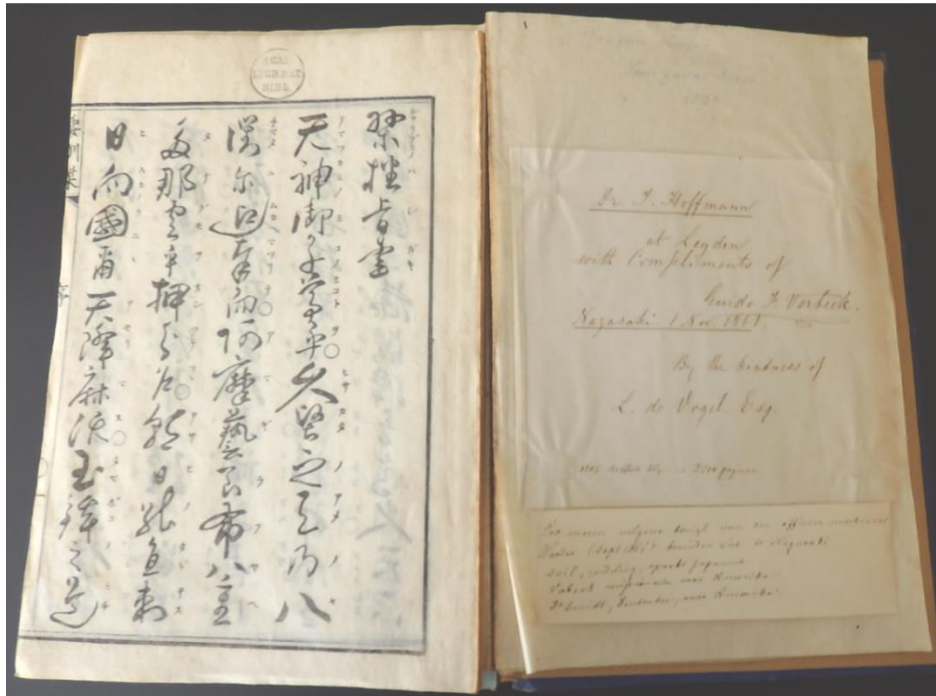

図4 和訓栞前編 谷川士清著 第1冊 表紙見返し部分

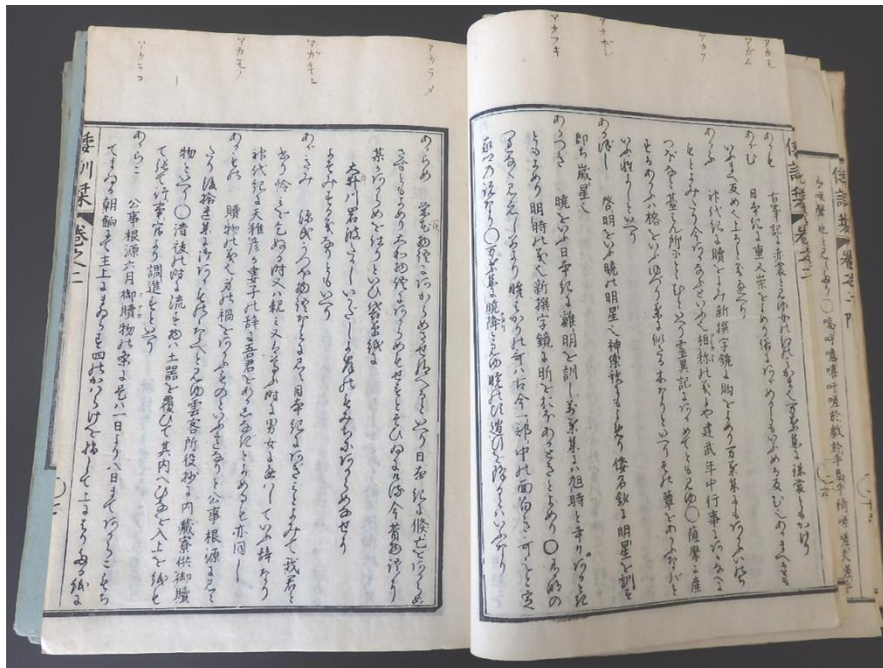

図5 和訓栞前編 谷川士清著 第2冊「安之部」の一部